

KLEIO

UIT DE INHOUD:

1 Mededelingen bestuur en commissies

2 Wetenschappelijk

Beredeneerde bibliografie over de geschiedenis van de negers in de Verenigde Staten

3 Didactica

Bronnen van de geschiedenis

Vrijwerken bij geschiedenis ook op de klassicale school

4 Boekbespreking

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.) BESTUUR

DRS. N. J. MAARSEN, *voorzitter*; H. Ravesteijnplein 89, Rijswijk, tel. 070-98 54 02
H. DE RUYTER, *1e secretaris*; Kon. Wilhelminalaan 22, Leidschendam,
tel. 01761-36 57

MR. DR. M. B. VAN DER HOEVEN, *2e secretaris*; L. Heynrickstraat 26h, Amersfoort,
tel. 03490-1 72 80

W. PABST, *penningmeester*; Bovenkruierlaan 17, Rotterdam 12, tel. 010-18 48 84,
postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N., Rotterdam

ZR. DRS. A. J. M. ALKEMADE, Rotterdam

DRS. P. P. J. VAN CASPEL, Drachten

DR. F. DROST, Arnhem

DR. P. A. M. GEURTS O.F.M., Leiden

DR. B. A. VERMASEREN, belast met de buitenlandse betrekkingen;
Willem III laan 36, Breda

CONTRIBUTIE

f 20,— per kalenderjaar, het abonnement op 'Kleio' inbegrepen

LEDENADMINISTRATIE

De ledenadministratie berust bij MR. DR. M. B. VAN DER HOEVEN, L. Heynrick-
straat 26h, Amersfoort, tel. 03490-1 72 80. Aangiften en afschrijvingen aan dit
adres. Bij aangifte wordt dringend verzocht mee te delen: naam, voorletters,
eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van school
van hoofdbetrekking

COMMISSIES

COMMISSIE - DIDACTIEK

Leden: DRS. P. P. J. VAN CASPEL, Van Haersmaplein 11, Drachten

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

Leden: DRS. H. J. NANNEN, voorzitter; DRS. G. VAN ROON, vice-voorzitter
Secretaresse: MEJ. DRS. J. G. BERFELO, Ottoburgstraat 43, Rijswijk,
tel. 070-11 82 29

Penningmeesteresse: MEJ. DRS. F. H. ABAS, postrekening 527314 t.n.v. penning-
meesteresse Commissie Postacademiale Vorming van de V.G.N., 's-Gravenhage

COMMISSIE - PUBLICITEIT

Leden: DR. F. DROST

Secretaris: K. ZELDENRUST, Heydaalweg 8, Eindhoven, tel. 04900-6 51 40

KLEIO

Orgaan van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (V.G.N.)

Redactie: Leden: DR. P. A. M. GEURTS; DRS. H. J. NANNEN; DR. D. J. ROORDA;
G. WIJLING

Secretaris: DRS. A. C. H. J. VAN NOORT, Oranjelaan 101, Lisse, tel. 02530-45 27
Secretaris Raad van Beheer Kleio-Didactica: G. WIJLING, Oranjeplein 8,
Haarlem, tel. 02500-1 34 05

Abonnement voor leden gratis; voor niet-leden f 15,— per kalenderjaar, opgave
aan MR. DR. M. B. VAN DER HOEVEN, L. Heynrickstraat 26h, Amersfoort,
tel. 03490-1 72 80

Kleio wordt uitgegeven door de V.G.N. in samenwerking met de Stichting
Onderwijs Oriëntatie, gevormd door de uitgevers J. M. Meulenhoff - J. Muusses -
P. Noordhoff - Nijgh & Van Ditmar - Spruyt, Van Mantgem & De Does -
W. J. Thieme

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland
(V.G.N.)

ZEVENDE JAARGANG - NUMMER 2 - FEBRUARI 1966

MEDEDELINGEN BESTUUR EN COMMISSIES

AMERICAN STUDIES CONFERENCE

Paasconferentie

America and Europe: The Need for Vital Exchange

Onder auspiciën van de United States Educational Foundation en de United States Information Service zal ook dit jaar met Pasen, van 12 t/m 16 april a.s., in het Henri Dunant Huis (Conferentie-oord Woudschoten) bij Zeist een studie-conferentie worden gehouden, waarop het bovenstaande thema van verschillende zijden zal worden belicht.

Een aantal Amerikaanse hoogleraren die een jaar in Europa werkzaam zijn, zal naast andere deskundigen op het gebied van literatuur, geschiedenis en politieke wetenschappen over bovengemeld thema voordrachten houden en gesprekken leiden. De voertaal is Engels.

Het aantal deelnemers, voornamelijk docenten Engels, Geschiedenis en Aardrijkskunde, moet met het oog op de accommodatie-mogelijkheden beperkt blijven tot 30.

Aan de conferentie zijn voor de deelnemers geen kosten verbonden, met uitzondering van fl. 15. -- inleg- en boekengeld. Reiskosten 2e klas trein worden vergoed.

Aanvragen voor deelname kunnen tot 1 maart worden gericht aan de United States Educational Foundation, Bezuidenhoutseweg 18, Den Haag, tel. 83 63 04.

* * * * *

Conferentie Postacademiale Vorming 1966.

Reeds nu willen wij de collega's er op attent maken, dat op 6 en 7 mei a.s. de jaarlijkse conferentie van de Commissie Postacademiale Vorming zal plaats vinden. Onderwerp: De dekolonisatie in tropisch Afrika en haar gevolgen. Een keur van sprekers zal optreden en een boekententoonstelling met catalogus helpen bij verdere studie. Plaats: Evert Kupersoord te Amersfoort.

Daar dit onderwerp niet in de tot nu toe gebruikelijke tijd van een avond en een morgen behandeld kan worden, zullen hieraan twee volle dagen gewijd worden. Let U hierop met vrij vragen! Nadere mededelingen volgen spoedig.

De Commissie Postacademiale Vorming.

* * * * *

Ledenadministratie V. G. N.

Nieuwe leden:

Drs. W. J. M. van Gent, Zwolseweg 94, Deventer; Th. M. Putman, Asserweg 441, Rotterdam; Mevr. S. Abma, Nijlânsdijk 225 b, Leeuwarden; Drs. J. Boomsma, Beukelsdijk 128 b, Rotterdam -6; Drs. J. J. M. van der Werf, Heesbergstraat 56, Heerlen; Drs. H. M. J. Mûter, Seminarie Arnhemseweg 348, Apeldoorn; J. Hamelink, Middelrode 93, Rotterdam; Drs. W. A. A. M. van Seggelen, Prof. Ritzema-Boslaan 105, Utrecht; W. v. d. Kooi, Bethanienstraat 21 hs, Amsterdam-Centrum; W. Bachman, Rubenssingel 97, Capelle a/d IJssel; Mej. J. Duker, Biesbosch 159, Amstelveen; Dr. A. van Bernolt van Loghem Slaterus, Stadionkade 136/III, Amsterdam; Drs. P. J. Th. Tammes, Trouwehuislaan 4, Almelo; H. Lijdsman, Nachtegaallaan 28, Goes; H. van Dijk, Burgemeester Uyenstraat 44, Waalre; Th. Belterman, St. Odulphusstraat 13, Eindhoven; P. A. Hagen, Schubertlaan 102, Eindhoven; Drs. W. G. de Gier, St. Gerarduslaan 39, Eindhoven; S. G. Botman, Dr. Nolenslaan 5/II, Sittard; Drs. J. C. Visser, Franchimontlaan 37, Leiden; J. P. P. Grijsbach, Lichtenvoordseweg 8, Groenlo; Drs. J. Charité, Boshuizerlaan 3, Leiden; Drs. M. R. Heeroma, Buys Ballotstraat 1 c bis, Utrecht; Drs. C. W. Korevaar, E. Wolffstraat 20, Leeuwarden; A. Th. Wijdeven, Hooihofstraat 15, Uden; H. Kuggeleijn, Curaçaostraat 67, Hengelo; Drs. J. Visser, Van Flotowlaan 48, Eindhoven; Drs. J. E. Rijnsdorp, Spaanskamp 36, Heemse (post Hardenberg); A. Will, Prinses Margrietlaan 203, Zeist; Drs. J. L. de Haan, Poolmansweg 198, Enschede; Drs. W. Nijland, Burggravenlaan 28, Leiden; G. B. Schoenmakers, J. H. van 't Hoffweg 12 A, Bussum; H. P. H. Nasteling, Marnixstraat 85, Alphen a/d Rijn; Drs. G. C. J. v. d. Velde, Adelbert v. Scharnlaan E 37, Heer (L.); Zuster Marita de Jong, Dennenstraat 5, Nijmegen; Pater Gerards, St. Theresa-missiehuis, Bortel; Broeder Emilius Gordijn, C. O. O., Westeinde 101, 's-Gravenhage; Dr. W. J. A. Visser, Flatgebouw

"Waldeck", Landréstraat 299, 's-Gravenhage; L. W. de Bree, Thorbeckelaan 14, Vlissingen; P. v.d. Burgh, Rijnstraat 13, Den Haag; J. van Stralen, Crayenesterlaan 47, Haarlem; P. A. J. van der Burgt, Rijnstraat 13, Eindhoven; Drs. J. A. M. Bakermans, p/a Benzenraderweg 187, Heerlen; Drs. D. T. Steenis, S. Kuiperplantsoen 20 hs, Amsterdam-16; J. M. Welters, Odasingel 110, Sittard; Drs. G. F. M. van Rooy, Meeuwenstraat 41, Oldenzaal; W. C. J. Boon, Hobbemalaan 6, Krimpen a/d IJssel; Drs. Th. H. J. Stoelinga, Rubenslaan 71, Utrecht; Drs. A. J. M. L. van Can, van Goghlaan 176, Roosendaal; J. M. Dekker, Hofstraat 77, Apeldoorn; Drs. H. Nolles, Hofmeijrstraat 7/1, Amsterdam-9; D. J. Schuurma, Heemraadschaplaan 3, Amstelveen; C. M. Spook, Lauriergracht 41, Amsterdam-3; P. J. Muller, Spoorstraat 40a, Den Helder; M. G. Emeis, Patroclosstraat 23, Amsterdam-Zuid 2; P. H. S. van Bommel, Burg. Geuljanslaan 54, Roermond; Mej. A. U. M. Kamp, Plantsoenlaan 19, Bloemendaal; C. de Groen, S. M. Hugo de Gijnweg 173, Dordrecht; Mej. Dra. M. Troelstra, Churchill-laan 35a, Amsterdam; Fr. M. B. van Rijswijk, St. Josephstraat 22, Dir. Bisschoppelijke Kweekschool, 's-Hertogenbosch

Adreswijzigingen:

J. Nijenhuis: Ten Oeverstraat 78, Zwolle.

Nieuw adres: Kon. Wilhelminalaan 4, Hattem.

Drs. C. A. van der Berg: Van Roijenlaan 105, Groningen.

Nieuw adres: Maluslaan 86, Groningen.

P. Knoppers: Prins Mauritslaan 90, Den Haag.

Nieuw adres: Laan van Meerdervoort 97, Den Haag.

J. P. P. Grijsbrach: Lichtenvoordseweg 8, Groenlo.

Nieuw adres: Marhulzeweg 35, Groenlo.

M. Spanjersberg: Lekkerkerk.

Nieuw adres: Raadhuisplein 6, Ridderkerk.

J. P. van Zweeden: Sapmanstraat, Hoorn.

Nieuw adres: Liornestraat 119, Hoorn.

Drs. A. F. Mellink: Winschoten.

Nieuw adres: Abr. Kuyperlaan 98, Groningen.

Dr. M. T. J. v.d. Vorst: Lobelialaan 39, Den Haag.

Nieuw adres: Spotvogellaan 35, Den Haag.

J. Hamelink: Middelrode 93, Rotterdam.

Nieuw adres: Nieuwenoord 279, Rotterdam-26

A. Th. Wijdeven: Uden.

Nieuw adres: Colijnstraat 53, Oss.

Mej. W. v.d. Spek: Goes.

Nieuw adres: Karmelweg 12 c, Amsterdam.

Afgeschreven:

G. P. J. van Alkemade, Amsterdam; P. Otappel, Breda; A. Visser, Bergen;
Drs. J. A. M. W. Bauwens, Hulst; H. van Dongen, Den Haag; Pater Manders,
Goes; H. Th. Kok, Den Helder; Dra. J. B. van Santen, Eindhoven.

Overleden:

Pater H. G. Ammerlaan.

WETENSCHAPPELIJK

Beredeneerde bibliografie over de geschiedenis van de negers in de V. S.

Algemeen: De geschiedenis van de negers in de Verenigde Staten als aparte groep kon alleen geschreven worden vanuit een meer of minder gedwongen aanvaarde segregatie. De eerste boeken over dit onderwerp verschijnen pas in de tweede helft van de negentiende eeuw, wanneer de neger enerzijds wel vrij is, maar aan de andere kant, dank zij het heersende "Social Darwinism" en blanke superioriteitsbewustzijn, op zichzelf wordt teruggeworpen. Dan verschijnen zulke boeken als History of the Negro Race in America from 1619 to 1880 door George Washington Williams (1883) en Emancipation: Its Course and Progress from 1481 B. C. to A. D. 1875 (1882). Heel sterk is de nadruk op de verdienste van het eigen ras, waarbij dan Poeshkin, Dumas, en de hele Egyptische beschaving als getuigen worden aangeropen. Een wetenschappelijke benadering begint pas aan het einde van de eeuw. Pionier is hier de beroemde politieke leider W. E. B. DuBois met zijn boek The Suppression of the African Slave Trade, 1638-1870 (New York 1896), en de grote leider op dit terrein wordt weldra Carter G. Woodson, de oprichter van de Association for the Study of Negro Life and History, die begint met de publicatie van het sindsdien verschijnende Journal of Negro History (1916), dat een schat van materiaal bergt in zijn vele jaargangen. Woodson publiceert ook bronnen, zoals het belangrijke Negro Orators and their Orations, (Washington 1925), dat de redevoeringen van de beroemde negerleiders bevat vanaf het begin van de negentiende eeuw tot aan het begin van de twintigste. Sindsdien is de geschiedenis van de neger zeer algemeen beoefend door Amerikaanse historici, niet alleen negers. Een algemeen overzicht geeft John Hope Franklin in zijn standaard-werk From Slavery to Freedom (New York 1947, 1957), verreweg het beste boek op dit terrein. Er bestaan talloze meer populaire werken, zoals b.v. Roy Ottley, Black Odyssey (New York 1949). De beste verzameling bronnen is uitgegeven door Herbert Aptheker, A Documentary History of the Negro People (New York

1951 en later herdrukt als paperback). Dit is een zeer belangrijke, prachtige collectie. Aptheker is een Marxistisch historicus, die onlangs (dec. 1965) in het nieuws is gekomen doordat hij een reis naar Noord-Vietnam heeft gemaakt om te bemiddelen. Zijn werk als historicus is zeer boeiend zij het zeer partijdig. Verschillende van zijn bundels essays behandelen de negergeschiedenis, waarvan ik noem Essays in the History of the American Negro (New York 1945), To Be Free (New York 1948), Toward Negro Freedom (New York 1956). Een heel ander geaard, maar eveneens onmisbaar is dat van de antropoloog Melville J. Herskovits, The Myth of the Negro Past (New York 1941), dat een onderzoek is naar de Afrikaanse herkomst van de Amerikaanse neger. Het is daarin wel eenzijdig, want het ontdekt wel al te veel Afrikanismen in de Amerikaanse negermaatschappij.

De periode der slavernij: Lange tijd is het boek American Negro Slavery door Ulrich B. Phillips het handboek geweest over de Amerikaanse slavernij (New York 1918). Dit is het werk van een zuidelijk historicus, bekwaam, maar zeer partijdig tegen de neger, die minzaam uit de hoogte wordt beschreven. Phillips heeft een enorme invloed gehad, en vele historici hebben detail-studies geschreven met het gezichtspunt, terwijl ook de algemene geschiedenis van het Zuiden op dezelfde wijze vanuit blank oogpunt werd aangepakt, zoals b.v. William E. Dodd, The Cotton Kingdom: A Chronicle of the Old South (New Haven 1919). Een geheel nieuw en belangrijk standaardwerk is eindelijk verschenen in The Peculiar Institution, Slavery in the Ante-Bellum South door Kenneth M. Stampp (New York 1956). Daarin vindt men het beste overzicht, breed en uitvoerig en werkelijk objectief. Dat de slaven niet werkelijk zo lijdzaam hun lot hebben ondergaan, is duidelijk gemaakt door de boven vermelde Aptheker in zijn voortreffelijke dissertatie American Negro Slave Revolts (New York 1943).

De reactie van het Noorden is de laatste tijd aan een nieuw onderzoek onderworpen. Men is gelukkig teruggekomen van de eenzijdige kijk op de Abolitionisten als een groep fanatieke oproerlingen, en heeft getracht een evenwichtiger beeld op te bouwen. Het hele Abolitionisme is voortreffelijk gezet tegen de achtergrond van alle hervormingsbewegingen door Alice F. Tyler, Freedom's Ferment (Un. of Minnesota 1944, New York 1962), een belangrijk cultuurhistorisch werk over de tijd voor de burgeroorlog. De nadruk op de religieuze achtergronden van het Abolitionisme is ook gelegd door Gilbert Barnes, The Anti-Slavery Impulse 1830-1844 (New York 1933). Het nieuwe standaardwerk over de hele periode is gegeven door Louis Filler in de bekende New American Nation Series in het deel The Crusade Against Slavery 1830-1860 (New York 1960), een boek dat zowel het Abolitionisme als de politieke implicaties ervan goed behandelt. Over de voornaamste leiders zijn twee nieuwe biografieën verschenen. Walter M. Merrill, Against Wind and Tide, behandelt voortreffelijk William Lloyd Garrison, (Cambridge, Mass. 1963), terwijl eveneens een evenwichtig boek is verschenen over Theodore Weld, Crusader for Freedom door

Benjamin P. Thomas (New Brunswick, N.J. 1950). Een populair werk, met te veel opwinding, is het bekende van Henrietta Buckmaster, Let My People Go (New York 1941).

De Burgeroorlog. Het is ondoenlijk hier de hele bibliografie van de oorlog, in de laatste herdenkingsjaren zo oneindig aangegroeid, te bespreken. Ik noem slechts enkele boeken. Ik zou te allen tijde elke studie beginnen met de herdruk van Randall's beroemde handboek, verzorgd door David Donald, en daarvoor ontdaan van de partijdigheid die het voordien aankleefde. The Civil War and Reconstruction door J. G. Randall en D. Donald, (tweede druk, Boston 1961) is nu werkelijk het beste boek over het tijdperk. Het heeft een enorme bibliografie. Aan het verschijnen is het grote werk van Allan Nevins, The Ordeal of the Union, waarvan telkens twee delen verschijnen. Tot nu toe Ordeal of the Union (New York 1947), The Emergence of Lincoln (1950) en The War for the Union (1959-60), samen dus zes omvangrijke delen, rijk in materiaal, zeer breed opgezet in de behandeling van de culturele achtergronden, kortom een zeldzaam groots en belangrijk werk. Nevins keert terug tot de interpretatie van de vroegste historici der negentiende eeuw, direct na 1865, die de slavernij als hoofdoorzaak zagen van het conflict, zoals trouwens ook Lincoln zelf deed. De interpretaties sindsdien gegeven zijn overzichtelijk gerangschikt in het boek van Thomas J. Pressly, Americans Interpret Their Civil War (Princeton 1954). Een m. i. magnifieke benadering van de oorlog via de literaire bronnen vindt men in Edmund Wilson's Patriotic Gore, Studies in the Literature of the American Civil War (New York 1962). Speciaal over de negers in de Burgeroorlog is belangrijk Benjamin Quarles, The Negro in the Civil War (Boston 1953). Het is niet mogelijk hier ook de zee van memoires te vermelden die de laatste tijd weer of voor het eerst opgediept en gepubliceerd zijn, een prachtige verzameling bronnen vindt men in The Blue and the Gray, door H. S. Commager (Indianapolis-New York 1950).

De Reconstructie. Er is geen tijd uit de Amerikaanse geschiedenis waarover men zulke tegenstrijdige en uiteenlopende verslagen kan lezen als over deze periode van 1865-1877. Het beeld is aanvankelijk beheerst door de schrijvers uit de zgn. Dunning-school. William A. Dunning was in het begin van onze eeuw een hoogleraar aan Columbia met sterk zuidelijke sympathieën, die in 1907 zijn Reconstruction, Political and Economic 1865-1877 publiceerde. Een daarmee verwant werk is de partijdige bronnen-uitgave door Walter L. Fleming, Documentary History of Reconstruction (1906). Talrijke monografieën gingen door in dezelfde richting, waaronder het veel te populair geworden boek The Tragic Era door Claude G. Bowers, die flamboyante diplomaat, die de meest partijdige historische werken schreef, die ik ken. Misschien werden ze juist daarom zo populair. E. Merton Coulter, The South During Reconstruction (Louisiana State Un. Press 1947, in de serie History of the South) is de laatste vertegenwoordiger van deze school. Als reactie daartegen vindt men het werk van

W. E. B. DuBois, Black Reconstruction, ook dat partijdig, maar tenminste de nadruk leggende op het goede dat aanvankelijk voor de neger is bereikt in de periode, die de zuiderlingen zo graag als de zwartste in hun geschiedenis zien. (New York 1935). Een algemeen overzicht van de langzame verzoening is The Road to Reunion door Paul H. Buck, (Boston 1937). Er is de laatste tijd meer waardering gekomen voor de eerst zo verguisde radicale Republikeinen en minder voor de zwakke houding van president Andrew Johnson, zo in het boek van de Engelse geleerde W. R. Brock, An American Crisis (Londen 1963) en in dat van de hoogleraar aan Columbia Eric L. McKittrick, Andrew Johnson and Reconstruction (Chicago 1960). Wat het Zuiden betreft, een helder overzicht op grond van de nieuwste gegevens is dat van John Hope Franklin, Reconstruction after the Civil War (Chicago 1961). Daar vindt men nu eens niet de oude vooroordelen, noch naar rechts noch naar links, maar een weloverwogen beschrijving. Een voortreffelijke studie, die leert hoe voorzichtig men met bronnen moet zijn, is die van Robert F. Durden, James Shepherd Pike, Republicanism and the Negro (Durham, N. C. 1957).

De periode van 1877-1917. Het Zuiden zo als wij dat nu kennen (maar het is snel aan het veranderen) is ontstaan in deze periode. Dit is lange tijd een verwaarloosd gebied geweest in de Amerikaanse historiografie, maar thans wordt er veel aan gewerkt. In de grote geschiedenis van het Zuiden, die bij Louisiana State University Press verschijnt, en waarvan nu acht delen zijn verschenen (het tweede en tiende missen nog) is het negende door C. Vann Woodward, een van de beste: Origins of the New South 1877-1913, (1951). De schrijver toont aan, hoe de Populistische revolutie van omstreeks 1890 en volgende jaren de oorzaak is van de segregatie en ontrechting van de neger. Over het antwoord van de neger hierop is zojuist een werkelijk goed boek verschenen van de hand van August Meier, Negro Thought in America, 1880-1915, Racial Ideologies in the Age of Booker T. Washington, (Ann Arbor 1963). Hierin vindt men een zeer zorgvuldige beschrijving van het diepste dilemma voor de neger, die door onderlinge verbondenheid omhoog tracht te komen om zo uit de onderlinge afsluiting te geraken. De figuur van Washington als leider is nog nergens zo goed tegen zijn achtergronden gezet. Ik vind dit boek beter dan het eerder verschenen werk van Rayford W. Logan, The Negro in American Life and Thought The Nadir 1877-1901 (New York 1954), dat meer opsommend een overzicht geeft van de in pers en politiek geuite meningen ten aanzien van de neger en zijn reacties in die donkere jaren. En met klem kan ik ieder aanraden de opstellen te lezen die in de tijd zelf zijn geschreven door de uit het Zuiden verbannen literator George Washington Cable, The Negro Question (uitgegeven in de Anchor Books 1958).

Het is misschien goed hierbij enige algemene werken op te noemen over het Zuiden. Ik noemde reeds de grote geschiedenis van dat gebied van de Verenigde Staten, nu bezig te verschijnen. Wat de ingewikkelde politiek betreft vermeld ik het standaardwerk van V. O. Key Jr., Southern Politics in State and

Nation (New York 1949) en het daarbij aansluitende A Two-Party South? door Alexander Heard (Chapel Hill 1952). Diep graaft het bittere boek van de Zuideling die zich tegen zijn gewest keert, Wilbur J. Cash, The Mind of the South (New York 1941 weer uitgegeven in de Anchor Books 1954), een groots en meeslepend tragisch werk, eenzijdig, maar vol inzicht. Een voortreffelijke journalistieke interpretatie vindt men in het boek van de beroemde redacteur van de Atlanta Constitution Ralph McGill, The South and the Southerner (Boston 1964). Eveneens een voorbeeld van goede journalistiek is het boek van Harry Ashmore, de man die redacteur was van de Arkansas Gazette, en een moedige houding durfde aannemen in de crisis van Little Rock, An Epitaph for Dixie (New York 1958). Er is nimmer zo'n uitstekende studie over het vreselijkste verschijnsel van het Zuiden, het lynchen, verschenen als die van Arthur F. Raper, The Tragedy of Lynching (Chapel Hill 1933).

Het protest van de neger. Al is dan 1963 officieel het jaar van het grote negerprotest, natuurlijk is het verzet al gaande sinds lange tijd. Afgedacht van de opstanden tijdens de slavernij en de conventie-bewegingen van de negentiende eeuw, dateert de revolte in zijn tegenwoordige vorm van het begin van onze eeuw. De grote naam van W. E. B. DuBois is er voorgoed aan verbonden. Deze intelligente historicus, hierboven reeds vermeld om zijn wetenschappelijk werk, was de leider van de oppositie tegen de politiek van Booker T. Washington. Heel bewust koos hij voor de vorming van een elite, voor het eisen van directe volledige gelijkheid. De publicatie van zijn boek The Souls of Black Folk in 1903 was een gebeurtenis van betekenis. (Van dit boek is in 1961 een paperbackeditie verschenen bij Fawcett Publications, Greenwich, Conn.) Uit de actie van DuBois en een aantal blanke en neger-intellectuelen kwam in 1909 de oprichting voort van de National Association for the Advancement of Colored People (N. A. A. C. P.). Hierover is belangrijk het boek van Mary White Ovington, The Walls Came Tumbling Down, (New York 1947). Voorts de autobiografie van de beroemde secretaris der vereniging Walter White, A Man Called White (New York 1948). De N. A. A. C. P. begon in 1910 met de uitgave van een maandblad The Crisis, waarvan DuBois de eerste redacteur was. Hierin, evenals in de jaarlijkse rapporten van de N. A. A. C. P. vindt men natuurlijk veel belangrijk materiaal. Een populaire geschiedenis van de N. A. A. C. P. werd uitgegeven in 1962, in opdracht van de vereniging geschreven door Langston Hughes, Fight for Freedom, The Story of the N. A. A. C. P. (New York 1962). Hoe het werk van de N. A. A. C. P. past in een breder kader van strijd voor menselijke rechten leert men uit de boeiende en belangrijke geschiedenis van de Anti-Defamation League of B'nai B'rith, geschreven door de hoogleraar van Brandeis University John P. Roche, The Quest for the Dream, (New York 1963). De N. A. A. C. P. was een strijdbeweging voortgekomen uit gegoede en burgerlijke kringen, een intellectuele hervormingsbeweging, die niet de massa's aansprak. Zij kwam pas in beweging door de activiteit van de zwarte leider Marcus Garvey. Over hem bestaat een uitstekende biografie: Edmund David

Cronon, Black Moses, The Story of Marcus Garvey and the Universal Negro Improvement Association (Madison, Wisc. 1955).

Met al dit streven ging een belangrijke culturele opbloei gepaard, die haar hoogtepunt bereikte in de jaren rond 1925 en de Harlem-Renaissance wordt genoemd. Het werk van dichters en schrijvers als Langston Hughes, Countee Cullen, Claude McKay, Jean Toomer, Julia Peterkin, James Weldon Johnson en zovele anderen is onmisbaar voor een verstaan van deze periode. Men vindt er veel van in enkele goede bloemlezingen, allereerst het boek dat het manifest en handboek van de Harlem-Renaissance mag heten: The New Negro, An Interpretation, door Alain Locke (New York 1925). Verder zijn goed Anthology of American Negro Literature door V. F. Calverton (New York 1929) en Anthology of American Negro Literature door Sylvestre C. Watkins (New York 1944). Voor poëzie The Poetry of the Negro 1746-1949 door Langston Hughes en Arna Bon-temps (New York 1953) en diverse andere bloemlezingen. Een belangrijke beschrijving door Margaret Just Butcher, The Negro in American Culture, (New York 1956). Voor beeldende kunst Cedric Dover, American Negro Art (Londen 1960).

Sociologische benadering. De boeken vanuit een niet-historisch standpunt over de actuele situatie zijn zeer talrijk. Ik noem slechts enkele belangrijkste: Gunnar Myrdal, An American Dilemma; the Negro Problem and Modern Democracy (New York 1944) is zeker de beroemdste, zij het nu al weer verouderd. Myrdal's boek steunde op een aantal voorstudies van betekenis, zoals de reeds genoemde van Herskovits en voorts Otto Klineberg, Characteristics of the American Negro (New York 1944). Een verkorte samenvatting van Myrdal is The Negro in America door Arnold M. Rose (New York 1948). Zeer belangrijk zijn daarnaast de studies van de neger-hoogleraar van Howard University, Edward Franklin Frazier, vooral zijn The Negro Family in the United States (New York 1948), waarin hij een problematiek aansneet die nu eindelijk door iedereen erkend wordt als een kardinale in het hele negerprobleem. Verder: The Negro in the United States (New York 1957). Eveneens belangrijk is het boek van de vroegere president van Fisk-University Charles S. Johnson, Patterns of Negro-Segregation (New York 1943). De achtergronden van het negerleven in de grote steden worden blootgelegd in het beroemde boek van St. Clair Drake en Horace R. Cayton, Black Metropolis; a study of Negro Life in a Northern City (New York 1945), terwijl ook het boek van Robert C. Weaver (die door Kennedy was uitverkoren als minister van een nieuw departement van "Housing and urban development", welk plan door het Congres verworpen werd; nu bestaat er een kans dat Johnson hem benoemen zal) The Negro Ghetto (New York 1948) zeer goed is. Over het leven in Harlem is veel verschenen, ik noem de bekende romans maar niet, doch verwijs liever naar de zeer voortreffelijke autobiografie van een jonge neger Claude Brown, Manchild in the Promised Land (New York 1965), dat weldra ook in Nederlandse vertaling zal verschijnen. Een belangrijke verzameling opstellen is American Race Relations Today, ed.

Earl Raab (Anchor Books 1962), een aangrijpende studie is die van Abram Kardiner en Lionel Ovesey, The Mark of Oppression, A Psychological Study of the American Negro, (New York 1951, sindsdien ook in paperback verschenen). Een studie van de sociale achtergronden van de leiders der negers is het boek van Richard Bardolph, The Negro Vanguard (New York 1959). Over de nieuwe beweging van de Black Muslims zijn al diverse goede beschrijvingen verschenen, zoals C. Eric Lincoln, The Black Muslims in America (Boston 1961), Louis E. Lomax, When The Word is Given, (New York 1964), en E. U. Essien-Udom, Black Nationalism (Londen 1962). Een goede algemene beschrijving van de neger in het Noorden is Harry S. Ashmore, The Other Side of Jordan, Negroes outside the South (New York 1960).

School-integratie. De grote kwestie sinds 1954 is natuurlijk de integratie die het gevolg zou moeten zijn van de uitspraak van het Hooggerechtshof op 17 mei van dat jaar. Elke studie hierover moet uitgaan van de uitstekende bron die gevormd wordt door het maandblad Southern School News, een officiële uitgave van de Southern Education Reporting Service, waarvan in het geheel elf jaargangen zijn verschenen, vanaf 1954. Men krijgt daarin een compleet overzicht van alle officiële actie op dit terrein. De S. E. R. S. heeft ook verschillende rapporten uitgegeven. De toestand op het ogenblik dat de uitspraak van het Hof kwam is vrijwel klassiek beschreven door Harry Ashmore, The Negro and the Schools (Chapel Hill 1954). Hoe integratie wel een succes kon worden beschrijven Omer Carmichael en Weldon James in The Louisville Story (New York 1957). De geschiedenis van het drama in Little Rock vindt men in Daisy Bates, The Long Shadow of Little Rock (New York 1962). Een verzameling van bronnen in Integration vs Segregation ed. Hubert H. Humphrey (New York 1964).

Verdere integratie. De ontwikkeling van de laatste jaren is zo plotseling en verrassend dat iedere uitgever er gauw iets van tracht te maken. Ik noem ten slotte enige van de beste boeken in dit verband. Portrait of a Decade, The Second American Revolution, a firsthand account of the struggle for Civil Rights from 1954-1964 door Anthony Lewis en The New York Times span de kroon, (New York 1964). Dit boek is een adembenemend verslag van wat er de laatste tien jaren gebeurd is. Een ander journalistiek verslag vindt men bij John Bartlow Martin, The Deep South Says Never (New York 1957). Een verrassend goede evaluatie van de houding van Kennedy geeft Harry Golden, Mr. Kennedy and the Negroes (New York 1964). Over Ds. King is al veel verschenen, het meeste zelfs ook in het Nederlands vertaald. Andere negers komen aan het woord in James Peck, Freedom Ride (New York 1962) en in het zeer boeiende boek The Angry Black South, ed. Glenford E. Mitchell en William H. Peace III (New York 1962). Een interessant eigenzinnig verslag geeft de journalist Louis E. Lomax, The Negro Revolt (New York 1963). Beslist noemen moet ik nog het boek van James W. Silver, Mississippi: The Closed Society (New York 1964). Silver was hoogleraar in Oxford, Mississippi en geeft een verslag van de

gebeurtenissen rond de toelating van James Meredith in de herfst van 1962, en de achtergronden daarvan.

Bronnen. Wat de eigentijdse bronnen aangaat, moet hier nog gewezen worden op de rapporten van de Commissie voor Burgerrechten, uitgegeven door het U. S. Government Printing Office: Washington, die van het hoogste belang zijn, terwijl natuurlijk ook de Congressional Record en andere verslagen over het dagelijks gebeuren van betekenis zijn. Ja, een goede aandacht voor de zeer boeiende contemporaine geschiedenis mag natuurlijk vooral de kranten en tijdschriften niet verwaarlozen, zoals The New York Times, Time e. d.

Algemene Opmerking. Met verlegenheid beëindig ik deze bibliografie. Er is zo verschrikkelijk veel materiaal, men kan niet meer dan een keuze maken, voorzichtig, maar altijd te beperkt. En terwijl men bezig is stromen al weer nieuwe titels binnen. Er is geen bezigheid die zo opdrijft als het beoefenen van de contemporaine geschiedenis, en alle daartoe tenderende historie. En waar het negerprobleem zo algemeen aandacht begint te krijgen, is dat dus veel in alle opzichten. (Ik hoop binnen afzienbare tijd in het Tijdschrift voor Geschiedenis een uitvoeriger artikel te wijden aan de aller-recentste historische literatuur.)

Dr. J. W. Schulte Nordholt.

DIDACTICA

Bronnen van de geschiedenis

Onder deze titel heeft de Nederlandse Onderwijs Televisie een zestal uitzendingen verzorgd. Ze zegt in het aan de redactie toegezonden "leraarsboekje": we willen de leerlingen een blik laten slaan in het magazijn, het laboratorium en de werkkamer van de hedendaagse geschiedschrijver. Verder blijkt uit de inleiding dat de Bronnen van de geschiedenis "welbewust beperkt" zijn tot onze geschiedenis. Waarom de samenstellers dan niet reeds in de titel deze correctie hebben aangebracht, wordt niet verder toegelicht.

De behandelde onderwerpen waren: "de bodem als enige bron", "Romeinse sporen", "Overgeleverd verhaal", "Zegel en portret", "Van dag tot dag", "Beeld, band en plaat".

De uitzendingen hadden plaats dinsdagmorgens (van 9 nov. t/m 14 dec. 1965), terwijl vrijdagmorgens een heruitzending volgde. Daar er door de tijd van uitzending slechts weinig leraren de gelegenheid zullen gehad hebben deze serie te volgen, geven we hier enkele indrukken van de uitzendingen.

In het jaarprogramma van de N. O. T. 1965/'66 worden drie vormen van schooltelevisie genoemd: verrijkende of aanvullende, assisterende en autonome of lesvervangende schooltelevisie. In de genoemde voorstellingen liepen deze vormen - hoe kan het anders - sterk in elkaar over.

Globaal genomen kan het oordeel slechts zijn: belangrijke en belangstelling wekkende uitzendingen, waarvoor enorme hoeveelheid werk verzet moest worden. Wel stonden ze lang niet op eenzelfde hoog niveau. Mijns inziens waren de eerste drie uitzendingen, wat betreft verhaal en opnamen het beste, d. w. z. beantwoordden het meest aan het bovengenoemde doel.

Bij het volgen van de serie deed het "leraarsboekje" zeer goede dienst "ter oriëntatie, toelichting en documentatie". Zelfs al zou men nrs. uit deze serie niet voor een eigen schooltelevisie kunnen volgen, dan nóg kan dit boekje iedere docent buitengewoon van dienst zijn bij de voorbereiding van bepaalde lessen. Men kan het boekje bestellen bij de Stichting Ned. Ond. Televisie, Riouwstr. 163, Den Haag (tel. : 070 - 60 98 15). Prijs niet vermeld, vermoedelijk fl. 1.35.

Gaan we nu enkele uitzendingen in het bijzonder na:

De eerste uitzending behandelde het hunebed, de grafheuvel en het urnenveld. De toelichting van modellen in een gebouw werd telkens aangevuld en onderbroken met beelden van de begraafplaatsen zelf, zodat er een helder inzicht verkregen werd over het gebruik van deze bronnen - op kritische wijze - van onze geschiedenis, zoals men in een klas zo suggestief en in zo'n korte tijd de leerlingen nooit zou kunnen bijbrengen. Er blijft dan nog geruime tijd over voor discussie en zelfwerkzaamheid.

De vraag blijft voor velen - gesteld al dat de school over een eigen t. v. beschikt - hoe zo'n schooltelevisie-les in het eigen rooster in te passen. Het mooiste zou zijn om zelf de eigen uitzending te verzorgen. De schooltelevisie is juist begonnen over deze problemen in een serie uitzendingen voorlichting te geven, waarover Kleio U op de hoogte hoopt te houden.

Voor de tweede les over "Romeinse sporen" worden als bronnen naast opgravingen (o. a. te Heerlen) de tabula Peutingeriane gebruikt en de mededelingen van Tacitus. Een uitbreiding van de bronnen dus. Jammer was bij deze uitzending dat bij het verhaal over de castella niet ingelast was een uitvoerige, toegelichte reportage over het herbouwde castellum de Saalburg (bij Bad Homburg), zodat de leerling zich een helder beeld kon vormen. Wat er nu van vertoond werd, was onduidelijk, te weinig en te weinig toegelicht. Vermoedelijk ingeschoven beelden van elders ontleende stof.

Leerlingen bijzonder aansprekend acht ik de derde uitzending over: een "overgeleverd verhaal", n. l. over de vermoord van Bonifacius bij Dokkum. Als bronnen werden gebruikt: de oudste twee vitae, de aangeduide plaats Dokkum, alsmede graf en voorwerpen van de bisschop in de door hem gebouwde kloosterkerk in Fulda. Systematisch en kritisch werden de bronnen bekeken, terwijl er

toch een grote afwisseling was, o. a. door opnamen in de prachtige kerk in Fulda. Oude kaarten van Dokkum gaven een aanwijzing, waar een mogelijkheid moest zijn om de heuvel te vinden, volgens de vitae in der haast opgeworpen om de graven van Bonifacius en de zijnen tegen hoog water te beschermen. De heuvel zou dus het overhaaste opwerpen moeten te zien geven. Inderdaad bleek dit het geval te zijn met de plek waarop de Sint Maartenskerk nu staat. Een gewone terp, die geleidelijk hoger is geworden en die tot versteviging lagen graszoden bevat, was hier niet aanwezig. Wel werd een haastig met allerlei voorwerpen opgeworpen heuvel aangetroffen. Juist waren er restauratiewerken in de kerk, waar tot diep in de grond was gegraven. En inderdaad, onder de kerk werden de grondslagen van een zandstenenkerk gevonden en daar weer onder de resten van een houten kerk, materiaal waarmee toenmaals in de lage landen werd gebouwd. Daar vond men skeletten, gewelddadig beschadigd, mogelijk van de vermoorde metgezellen. De opvolger van Bonifacius liet het lijk van de vermoorde bisschop naar Fulda brengen, op welke tocht bij rustplaatsen een stenen gedenkteken werd opgericht. Zulk een gedenkteken werd inderdaad bij Frankfort gevonden, en op de film vertoond.

Hoewel de volgende (vierde) uitzending over veel meer mogelijkheden beschikte, "Zegel en portret", was deze uitzending minder overtuigend dan de vorige lessen en wel allereerst omdat de acten, oorkonden, charters, de leerlingen weinig zeggen door de taal, die voor hen onbegrijpelijk is. Bovendien werd hierbij weinig uitleg gegeven. De afbeeldingen van miniaturen en portretten waren bepaald onduidelijk, hetgeen evenzeer gold voor dat gedeelte van de les waarbij kerken en andere gebouwen, overigens zonder toelichting, vertoond werden uit de Bourgondische tijd.

De (5e) uitzending: "Van dag tot dag", die over de 18e eeuw handelde en in het bijzonder over het geslacht Fagel vermocht maar weinig te boeien. Dat "Van dag tot dag" werd geadstrueerd door een en ander te vertonen uit het kostuummuseum, een gebouw dat in de 18e eeuw tot woning diende van een lid van de familie Fagel. Hier was het doel van de lessen tamelijk uit het oog verloren.

De laatste film was een Oranjefilm over wijlen Koningin Wilhelmina, waarbij het doel geheel uit het oog verdwenen was. De titel: "Beeld, band en plaat", geeft aan wat deze technische mogelijkheden bij het onderwijs kunnen betekenen.

Overzien we de laatste drie uitzendingen, dan gaf "Zegel en portret" niet een indruk van de belangrijkheid van deze bronnen voor de geschiedschrijving, mede door de eerder genoemde bezwaren.

Waarom "Van dag tot dag" vastgehaakt werd aan één bepaalde familie uit een zéér bepaald milieu, is niet duidelijk. Juist het dagelijks leven was aan de hand van afbeeldingen van schilderijen, van het opvoeren van gedeelten van toneel-

stukken, van kinderspelen, enz. veel suggestiever uit te beelden, terwijl dan veel beter de grote verscheidenheid van bronnen duidelijk was geworden. De laatste uitzending was, zoals deze werd gegeven, totaal overbodig. Het was een reportage zonder meer, die de meeste kinderen stellig in een of andere vorm gezien hadden. Er had naar voren gebracht moeten worden het verschil in mogelijkheden bij de vroegere bronnen en bij die door het gebruik van "Beeld, band en plaat", b.v. dat men nu de stemmen kan vastleggen van vooraanstaande personen, dat men actuele gebeurtenissen kan doen laten meeleven, maar ook een kritische beschouwing over de geschiedvervalsing door het gebruik van deze mogelijkheden door bepaalde montage, belichting, enz.

Concluderend kunnen we zeggen: de uitzendingen waren een experiment, waarbij we de eerste drie uitzendingen als zeer geslaagd mogen beschouwen. De vierde was matig, maar er was niet zo heel veel meer van te maken; vijf en zes duiden meer op een mislukking.

H. J. Nannen.

* * * * *

Vrijwerken bij geschiedenis, óók op de klassikale school.

I

De geschiedenis van ons vrijwerkexperiment tot 1964.

a. Enige kritische opmerkingen vooraf.

Het toepassen van een vrij sterk geïndividualiseerde methode bij het geschiedenisonderwijs stuit dikwijls reeds voor de kennismaking met de werkwijze en de resultaten op twee belangrijke theoretische bezwaren: "Is nu juist geschiedenis niet het "vertelvak" bij uitstek? en: Is het wel efficiënt een groep niet als groep te behandelen doch weer uiteen te laten vallen, juist door de werkwijze, in individueel handelende enkelingen?"

Over het eerste bezwaar het volgende:

Wie niet als geboren verteller voor een klas komt te staan, wie bovendien beseft dat luisteren naar een spreker zó dat het met aandacht en enig vermogen tot opnemen gepaard gaat veel korter mogelijk is dan de meeste sprekers menen, wie tenslotte ervaart, door proefneming, hoe weinig juist het essentiële van een voordracht beklijft, voor zo iemand verliest dit bezwaar veel van zijn kracht.

Natuurlijk betekent bij vele goede docenten klassikaal lesgeven niet uitsluitend een al dan niet boeiende toespraak, die door de leerlingen alleen passief-receptief wordt ondergaan. Door voortdurend de klas in te vragen, door kleine discussies uit te lokken, door werk aan bord en wandkaart of met be-

hulp van filmstroken (als er tenminste goede te vinden zijn en men over de nodige hulpmiddelen kan beschikken) is het mogelijk een behoorlijke diversiteit in de les te brengen. Maar zelfs dan blijft doceren de hoofdschotel en wie heeft wel eens de proef genomen na een bijzonder geslaagde les de leerlingen te vragen kort op te schrijven wat in hoofdzaak behandeld werd? Verassing is niet uitgesloten. En wie is zo'n goed spreker dat hij iedere week gedurende meer dan twintig lesuren een telkens wisselend gehoor van twaalf- tot achttienjarigen volledig kan boeien? Misschien niet de meerderheid van de historische docenten en zeker niet de flinke minderheid waartoe ondergetekende behoort.

Het tweede bezwaar lijkt mij belangrijker. Maar alleen ervaring kan hier leren en de ervaringen, die mijn collega Kraat op de klassikale school en ik zelf bij het experimentele onderwijs opdeden, wijzen, hoe weinig wetenschappelijk ook vastgesteld, geenszins naar de klassikale les als de enig juiste en efficiënte wijze om een groep te activeren. In de afgelopen tien jaren hebben wij enkele malen in twee parallelklassen dezelfde docent in de ene klas vrijwerken, in de andere klassikaal laten geven, gedurende een periode van drie maanden en na afloop van die periode hebben wij samen een schriftelijk af te nemen proef opgesteld, voor de beoordeling waarvan wij ook samen de normen vaststelden en die wij samen nakeken. Bovendien had de leraar die klassikaal les gaf bepaalde vragen uit deze proef speciaal behandeld. De proef werd in alle parallelklassen van de drie scholen, waaraan wij les gaven, afgenomen. Na de periode van drie maanden werd in de twee bedoelde klassen de zaak omgedraaid en dan kreeg de klas, die eerst louter klassikaal les had gehad uitsluitend vrijwerken en de vrijwerkklas kreeg nu klassikaal. Opnieuw volgde dan na drie maanden een schriftelijke proef. Hoewel nu de resultaten van deze schriftelijke proeven ieder jaar van klas tot klas en van school tot school sterk wisselden, was van de twee klassen waar het om ging steeds de vrijwerkklas duidelijk beter dan de klassikale klas. Van de drie proeven in de eerste klas bedroegen deze verschillen op de normale puntenschaal van tien punten zelfs respectievelijk 1,3; 0,7; en 0,8 punten gemiddeld per leerling, in het voordeel van de vrijwerkklas, bij een klassegrootte van gemiddeld 28 leerlingen.

Wij willen direkt toegeven, dat dit nog niet zoveel zegt, omdat uit andere ervaringen bleek, dat de waarde van een schriftelijke proef soms ernstig in twijfel moet worden getrokken. Helaas hebben wij slechts eenmaal het experiment uitgevoerd om direkt na een schriftelijke proef de dertien onvoldoende leerlingen (uit drie klassen) opnieuw mondeling te testen, met het resultaat dat er drie goede of zelfs zeer goede kwalificaties behaalden en vijf minstens voldoende. Dit experiment betrof leerlingen van de tweede klas, de gemiddelde leeftijd was dertien jaar. Daarnaast hebben wij de niet door meetbare proeven bevestigde indruk dat mondeling overhoren een betrouwbaarder beeld van kennis, begrip en inzicht van elke leerling geeft dan een

schriftelijke overhoring.

Maar ook al zouden deze experimenten weinig waarde hebben, gezien de feiten dat "self-fulfilling prophecy" niet weinig de gang van zaken beïnvloedde en dat wij eenvouding noch de tijd noch het benodigde materiaal hadden om door veelvuldiger proeven krachtiger bewijzen te verzamelen, dan nog blijven wij ervan overtuigd dat een gevarieerde methode, gebouwd om en in het vrijwerken (waaraan overigens het klassikale element niet behoeft te ontbreken), naast eventuele gelijke didactisch-instructieve waarden pedagogische voordelen biedt, vergeleken met het traditionele onderwijssysteem. Tenslotte valt nog te wijzen op het feit, dat de conceptie "groep" meer omvat dan een optelsom van individuen, dat zelfs de interrelatie der groepsleden niet voldoende zegt. Een groep is én individuen én algemene interrelaties én dikwijls telkens wisselende subgroepen. Het misleidende aspect van groepsreacties t. a. v. de klassikale situatie (drie, vier leerlingen die fel en plezierig reageren doen ons soms denken, dat de hele klas ons goed volgt) mag ons niet blind maken voor de "achterlopers", de langzaam-aan denkers. Dat anderzijds wat men het akoustische type genoemd heeft toch bij ons vrijwerken aan zijn trekken kan komen, moge uit het volgende blijken.

b. Korte beschrijving van het vrijwerkexperiment.

1e. Het materiaal.

In 1956 ontwikkelden collega Kraat en ik een vrijwerkmethode, waar zowel zes jaar experimenteren op montessorilycea als nieuwe uitgangspunten de gegevens voor leverden. Het materiaal werd als volgt opgebouwd. De leerlingen beschikten over een gestencilde en spoedig in boekvorm gebonden tekst, door onszelf geschreven, omdat wij in de jaren van opbouw geen tekst konden vinden, die uitvoerig genoeg was voor een vrijwerkmethode. Voor dit boek konden wij gelukkig ook beschikken over veel materiaal, dat onze collega en leermeester, W. Boonekamp, in de loop der jaren had opgesteld. Hoewel wij nog geenszins gelukkig waren met deze tekst - wij vonden het boek alle drie nog niet vlot genoeg leesbaar - wisten wij toen weinig beters te vinden. Uitvoerig moest deze tekst zijn, omdat wij reeds ervaren hadden dat beknopte leerstof te veel uitleg vroeg en in zijn beste vorm hoogstens als uitgangspunt aanbood wat o. i. het uiteindelijk resultaat van het werk moest zijn: de samenvatting, de uit veelheid geschapen gestructureerde eenheid. Bovendien vervielen vele beknopte teksten in gemeenplaatsen als "de handel bloeide" of "het rijk raakte in verval" waarbij wij ieder aanraden eens na te gaan wat vooral eersteklassers daarbij denken. In de tweede plaats kregen de leerlingen een vragenboekje. De tekst van het boek was door ons in kleine taken verdeeld, van ongeveer vier tot tien pagina's, en bij elke dergelijke stofeenheid behoorde een aantal vragen, van acht tot dertig. Bij de meeste taken moesten een aantal vragen schriftelijk,

de meeste echter mondeling beantwoord worden. In de handleiding werd de leerling de volgende werkmethode voorgeschreven. Eerst moest hij de tekst grondig lezen, dan de schriftelijke opgaven maken, dan zijn schrift laten corrigeren en zonodig zelf verbeteren en tenslotte zowel mondelinge als schriftelijke vragen of beter hun oplossingen "leren" en mondeling het geleerde verantwoorden. In totaal waren er 33 zulke taken voor de eerste klas, 21 iets grotere voor de tweede, 18 voor de derde, 12 voor de vierde, 25 voor de vijfde klas van het gymnasium en 23 voor de zesde klas van deze afdeling. Met enkele noodzakelijke wijzigingen werd hetzelfde materiaal ook gebruikt in de afdelingen h. b. s. a en b met zowel vijf- als zesjarige cursus, terwijl een collega zelfs de euvele moed had en heeft om, natuurlijk ook met wijzigingen en aanvullingen, het te gebruiken op de m. m. s. (waarvoor het beslist niet was bedoeld) en, naar hij zegt, tot zijn volle tevredenheid. De leerlingen moesten tenslotte een historische atlas aanschaffen, want vele schriftelijke en enkele mondelinge vragen waren vooral gericht op de historische topografie, en een folio-cahier voor de uitwerking van de schriftelijke opgaven.

Opgaven, die verwezen naar andere boeken hadden wij na enkele proefnemingen laten vallen. Aangezien wij als geschiedenisdocent of ambulant waren of wel over een eigen lokaal beschikten maar dan toch met minstens drie collega's aan dezelfde taken moesten werken, bleek het niet verantwoord de leerlingen met boeken te laten werken, waarvan meestal slechts één exemplaar voorradig was en dat dan nog niet beschikbaar was op het juiste ogenblik. (Op het Haags Montessori Lyceum is sinds kort een schoolbibliotheek met bibliothecaresse, waardoor het beter mogelijk is om met verschillende klassen tegelijk b. v. een encyclopedie te gebruiken, maar toch beperken wij ons daarbij nog tot de zgn. extra-taken, waarover meer in het tweede gedeelte van dit artikel.)

2e. Het verloop van een vrijwerkles.

Een vrijwerkles verliep nu ongeveer als volgt. Eerst werd aan de groep als geheel gevraagd, welke problemen er nog waren betreffende de leerstof. De vragen, die dan door de leerlingen werden gesteld, lieten wij zoveel mogelijk door leerlingen van de groep zelf beantwoorden. Daar er door het individuele tempo der leerlingen spoedig een spreiding optrad in hoeveelheid volbrachte taken en dus de ene leerling verder was dan de andere, betekende dit voor de voorlopers een goede repetitie. Het nadeel voor de achterblijvers van vragen en antwoorden te moeten aanhoren over stofeenheden, waar zij nog niet aan toe waren, bleek in de praktijk zeer gering, daar er meestal toch een duidelijk verband bestond tussen vraag en antwoord enerzijds en een of ander element van de voorafgaande leerstof anderzijds. Historische elementen worden tenslotte ook verklaard door relaties met de latere ontwikkeling.

Soms ontwikkelde zich uit de vragen een volledig klassikale voordracht, waarbij ingewikkelde problematiek als feodalisme of marxisme uitvoerig werd uitgelegd. Meestal echter waren met deze vragen en hun beantwoording maar enkele minuten gemoeid. De aard van een klas spreekt hier een hartig woordje mee.

Na de behandeling van de vragen volgde dan het opstellen van de zgn. wachtlijst, waarbij de leerlingen konden opgeven welke taken (waarvan het schriftelijk gedeelte reeds gecorrigeerd moest zijn!) zij mondeling wilden laten overhoren. Als alle leerlingen dan aan het werk waren gegaan, elk aan zijn individuele taak of samenwerkend aan dezelfde taak, begon de docent met de overhoringen, waarbij een, twee, drie of vier leerlingen aan zijn tafel kwamen om ondervraagd te worden. Hoewel wij daarbij wel uitgingen van de vragen uit het vragenboekje, hielden wij ons er nooit volledig aan, maar formuleerden deze soms anders of stelden zelfs afgeleide vragen, opdat het gevaar van "papegaaien" vermeden zou worden. Dikwijls ontwikkelden zich zulke overhoringen, als het tenminste geen repetitie gold, tot kleine groepslesjes en groepsdiscussies, waarbij moeilijkheden, bij de onder-vraagde leerlingen gerezen en gebleken, in vraag- en antwoordspel konden worden opgelost.

3e. Repetities, tempoverschillen en beoordelingen.

De stofeenheden, waarop de verschillende taken betrekking hadden, waren, zoals gezegd, vrij klein. Zeker in de hoogste klassen moest echter naar beheersing van grotere eenheden worden gevraagd. Daarom werden in elke klas een aantal repetities, eveneens in de vorm van taken, ingevoerd, die meestal mondeling werden afgenomen b.v. vier in de eerste klas en tien in 6 gymnasium.

De tempoverschillen tussen de individuele leerlingen werden op het Montessori Lyceum op het rapport uitgedrukt in maanden voorsprong of achterstand naast de uiteindelijke beoordeling van de kwaliteit van het volbrachte werk, waarbij als criterium gold "beheersing van de stof". De tempobeoordeling drukte men uit in maanden en wel zo dat b.v. +3 een voorsprong van drie maanden en -2 een achterstand van twee maanden aangaf. Het was dan wel noodzakelijk nauwkeurig vast te stellen welke leerstof per leerjaar behandeld moest worden en tevens hoe de verschillende taken over de trimesters verdeeld moesten worden.

Op de klassikale school moesten echter de achterstanden tenslotte in de eindkwalificatie worden opgenomen, zodat een grote achterstand bij voldoende prestaties toch in een uiteindelijke onvoldoende resulteerde. Het was immers niet zeker, daar slechts één docent de vrijwerkmethode toepaste, of de leerlingen in het volgend cursusjaar niet klassikaal gelijkgeschakeld zouden worden.

Maar ook de situatie op het Montessori Lyceum is in het bovenstaande te

ideaal geschetst. Aangezien de jaarlijkse overgangen van klas naar klas niet vervangen werden door bevordering per vak vooral onder de steeds verder naar "beneden" doorwerkende druk van het eindexamen als de grote gelijkmaker, werden (en worden) op rapportvergaderingen toch achterstanden als onvoldoenden beschouwd, onvoldoende nl. t.o.v. het peil van de klas. Een leerling met vele, grote achterstanden wijst de vergadering af of zij tracht hem door middel van taken, in de vakantie te maken, weer op het peil van de klas te brengen. De durf om werkelijk in het hele schoolsysteem rekening te houden met het individuele tempo der leerlingen zullen de meeste schoolleidingen en docentenvergaderingen wel pas op kunnen brengen als naast een goede studiebegeleiding ook gespreide eindexamens mogelijk zijn geworden.

De uiteindelijke beoordeling van een leerling berustte dus op:

- a. de behaalde kwalificaties voor de taken;
- b. de behaalde kwalificaties voor de repetities;
- c. de hoeveelheid verwerkte leerstof (alleen negatief: een achterstand bij een voldoende kon wel het geheel onvoldoende maken, een voorsprong natuurlijk nooit van een onvoldoende een voldoende, maar dit laatste kwam slechts zeer zelden voor).

Hoewel wij allerhande ingewikkelde systemen bedachten om deze drie elementen te verwerken in één uiteindelijke beoordeling, hadden wij ons te weinig afgevraagd wat het doel van het werk eigenlijk moest zijn. De vage formulering "beheersing van de stof" heeft ons later wel een eind verder geholpen.

4e. Het ordeprobleem bij het vrijwerken op de klassikale school.

De vrijwerksituatie geeft een andere inhoud aan het begrip "orde" dan de klassikale les. De aandacht van de leerlingen wordt minder gericht op actief luisteren en het vervullen van klassikaal gegeven opdrachten. Zelfgekozen en binnen een bepaald raam dus zelfgewilde activiteit is de hoofdzaak (lezen, kaartjes tekenen, antwoorden op vragen zoeken, schema's opzetten, werk met de atlas) en een dergelijk vrijwerkuur eist van de docent een andere instelling, een andere aanpak en andere ordemaatregelen dan de klassikale les.

Ook het beeld van een ordelijke klas is anders: de leerlingen mogen elkaar helpen door b.v. elkaar te overhoren, mits dit fluisterend gebeurt, maar fluisteren is een betrekkelijk begrip. De leerlingen mogen ook van hun plaats om het noodzakelijke materiaal zoals overtrekpapier, woordenboeken en lijn te halen. Ordelijk zouden wij een dergelijke klas willen noemen als liefst alle leerlingen actief met het werk bezig zijn. De hoeveelheid toegestaan geluid en beweeglijkheid verschilt van docent tot docent en, bij dezelfde docent, van dag tot dag, zolang menselijke humeurigheid menselijke situaties zal blijven beïnvloeden.

Een apart probleem vormt vaak de inrichting en de ruimte van een lokaal. Voor een bespreking van de moeilijkheden, die zich bij vrijwerken met ruimte en meubilair voordoen, verwijzen wij naar het verslag van de Panel-discussie o.l.v. Dr. K. Rijsdorp, gehouden op de Voorjaarsbeurs 1962 en gepubliceerd in "Lezingen Schoolinrichting" van de Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht.

5e. De eindexamens.

Met het vrijwerksysteem hebben wij allebei, zowel collega Kraat op de klassikale school als ondergetekende op het Montessori Lyceum, leerlingen op het eindexamen voorbereid. Wij zijn ervan overtuigd dat hun resultaten geenszins minder waren, dan die van leerlingen, die wij met de klassikale methode naar hetzelfde doel geleid hebben, een doel overigens dat wij onmogelijk als het enige of zelfs het belangrijkste van ons onderwijs kunnen erkennen.

c. Voordelen van en bezwaren tegen de vrijwerkmethode, geconstateerd op de klassikale school.

Het hieronder volgende is een samenvatting van een aantal mondelinge mededelingen van collega Kraat. Als voordelen van de vrijwerkmethode zag deze:

1. De leerlingen kunnen veel zelfstandiger dan wij meestal aannemen ook moeilijke stof verwerken en tot hun geestelijk eigendom maken. Dat onze leerlingen wat wij hebben uitgelegd dikwijls toch niet kennen en begrijpen, weet iedere ervaren docent wel. Dat echter wat wij niet hebben uitgelegd wel degelijk door hen zo kan worden bestudeerd, dat zij met de verworven kennis zelf nieuwe inzichten opbouwen, wordt minder gemakkelijk ervaren.
2. De tempoverschillen bieden het grote voordeel, dat vele (gemiddeld ongeveer $1/3$) van de leerlingen tijd winnen voor andere vakken. Werken aan andere vakken werd alleen toegestaan als de leerling ver genoeg met geschiedenis was. Zo kon dus een leerling, wie het geschiedeniswerk gemakkelijk afging maar die zwak was in Frans, aan dit laatste vak extra aandacht besteden.
3. De leerlingen van enkele klassen gingen zich, misschien juist door de uitzonderingspositie van het vrijwerken, gezamenlijk verantwoordelijk voelen voor de resultaten. De goede leerlingen gingen de minder goede helpen, zodat in twee klassen zelfs alle onvoldoendes verdwenen.
4. De docent komt door het vrijwerken veel eerder en veel beter op de hoogte van de werkhouding en de prestaties van elke leerling afzonderlijk dan bij een louter klassikale behandeling. Hij kan daardoor spoedig iets zinnigs te berde brengen over het concentratievermogen, de belangstelling, de al of niet ordelijke en ordenende wijze van werken, het verantwoorde-

lijkheidsgevoel en de plaats van de leerlingen in de groep.

Als bezwaar constateerde collega Kraat, dat de leerlingen, vooral in de lagere klassen, de neiging hadden om te veel tijd te besteden aan het geschiedeniswerk. Vooral van de uiterlijke verzorging van het schriftelijk werk - het tekenen van kaartjes, het inplakken van functionele illustraties - maakten een aantal leerlingen te veel werk.

Het leek niet helemaal eerlijk alleen iemand aan het woord te laten, die na experimenteren met een vrijwerkmethode daarvan voorstander bleef en deze methode bleef toepassen. Gelukkig bleek collega Boonekamp, die twee jaar lang in tweede klassen dezelfde methode toepaste en deze toen weer verliet, bereid een naschrift aan dit artikel toe te voegen.

d. Enkele algemene gegevens over de waarde van vrijwerken.

Over de effectiviteit van het vrijwerken vergeleken met die van klassikale lessen bestaan, zover wij weten, nog geen publicaties. Ik mag echter wel mededelen, dat uit meer dan 700 lesobservaties, verricht onder leiding van Prof. Dr. J. Koning, bleek, dat de werkindex (d. w. z. de positieve indicaties van de werkzaamheid van de leerlingen uitgedrukt in een % percentage van de totale werktijd) van leerlingen in de vrijwerksituatie bij dezelfde docent niet significant afweek van die tijdens klassikale lessen geconstateerd. Gemiddeld lag deze voor beide onderwijsvormen rond 70. Het is bovendien zeer waarschijnlijk dat de klassikale situatie minder "doorzichtig" is en dus minder gemakkelijk negatieve indicaties binnen de observatie brengt dan de vrijwerksituatie.

W. H. Mannesse.

Naschrift

Gaarne maak ik van de gelegenheid, die mijn vriend Mannesse mij biedt, gebruik om zijn betoog van enkele kanttekeningen te voorzien.

Twee jaren heb ik op enkele tweede klassen van een h. b. s. van een klassikale school geëxperimenteerd met de vrijwerkmethode. Daarna ben ik teruggekeerd tot de klassikale methode. Eerlijkheidshalve moet ik toegeven dat ik daarbij de weg van de minste weerstand koos. Het was mij niet goed mogelijk om gedurende één jaar met leerlingen, die in heel hun verder onderwijs, zowel in de andere vakken als in de andere klassen (waar ik geen les gaf) klassikaal onderwijs kregen, te experimenteren.

Het experiment eist m. i. van de leerlingen een bepaalde werkhouding en werkmethode, die uitsluitend verkregen kan worden door het gehele onderwijs daarop te richten.

Er was echter een ander bezwaar en, op het moment van mijn beslissing om terug te keren tot de klassikale methode nam ik dit bezwaar zeer ernstig. Ik

meende namelijk dat mijn betekenis als leraar voor mijn leerlingen niet voldoende tot haar recht kwam. Of dit alleen een kwestie van persoonlijke ijdelheid was laat ik in 't midden.

Ik meen dat het onderwijs niet alleen kennisoverdracht en kennisverwerving is, maar dat die overdracht en verwerving middelen zijn bij de algemene vorming (opvoeding) van de leerlingen. En ik meen dat hierbij de persoonlijkheid van de leraar t. o. v. de groep (de klasse) een belangrijke rol speelt en het uitgangspunt kan zijn, ik heb zelfs de neiging om te schrijven móét zijn, tot meer persoonlijke contacten tussen de leraar en individuele leerlingen.

Dit alles vond ik bij de vrijwerkmethode niet voldoende tot zijn recht komen. Ik spaar U een uitvoerige behandeling van enkele praktische bezwaren, als het niet voldoende tijd hebben om alle schriftelijke en mondelinge taken en opdrachten grondig te corrigeren en te overhoren. Praktische bezwaren zitten aan iedere methode vast en er zijn altijd middelen om ze in hun effect zo gering mogelijk te maken.

Nu moet U niet denken dat mijn experimenteren met de vrijwerkmethode een vrijwel effectloze tussenfase in mijn onderwijsloopbaan is geweest. Toen ik weer aan mijn klassikaal onderwijs begon had ik toch wel het een en ander geleerd. Vrij laat, zult U zeggen, maar ik trap voor mezelf geen open deur in als ik daarop antwoord dat de mens nooit te oud is om te leren.

Op de eerste plaats: het inzicht dat het klassikaal onderwijs, zeer speciaal in het vak geschiedenis ondanks alle hulpmiddelen van plaatjes kijken, bord gebruiken, schema's maken, de neiging heeft om de leerlingen té passief en té uitsluitend receptief te maken; daarbij teveel van dit receptievermogen eist en de kennisverwerving en kennisoverbrenging (de les) teveel scheidt van de kennisverwerking (het huiswerk).

In de tweede plaats had ik ervaren, dat men pratend en uitleggend aan de leerlingen dikwijls over hun hoofden heenpraat, omdat die leerlingen dikwijls de begripsinhoud van de in het betoog gebruikte woorden of niet, of verkeerd verstaan en men hierop moeilijk controle heeft.

Zo tracht ik nu een gemengde methode toe te passen, waarbij, naar ik dacht, zowel de zelfwerkzaamheid als het klassikaal element aan hun trekken komen en de gebreken van de klassikale methode zoveel mogelijk worden ondervangen. Gebruikmakend van een uitvoerig handboek, dat zeker niet te gemakkelijk is, laat ik de leerlingen een te geven les (bv. een paragraaf uit het boek) thuis voorbereiden; doorlezen en bestuderen, het niet-begrepene aan woorden, uitdrukkingen, begrippen, oordelen en redeneringen noteren. Dit als inleiding op een behandeling van de les in de vorm van een klasseggesprek, dat zich ontwikkelt uit de genoteerde moeilijkheden. Daardoor ontstaat bij de leerlingen veel meer activiteit; mijn lesgeven sluit beter op hun behoeften aan en ik kan een veel beter oordeel over de leerlingen krijgen.

Ik meen hierdoor ook op de klassikale school en zonder het klassikaal onderwijs te doorbreken de zelfwerkzaamheid in de klas te stimuleren en een betere ver-

houding te hebben verkregen tusschenhet in de klas verrichte werk en het huiswerk.

Boonekamp.

BOEKBESPREKING

Prof. Dr. B. W. Schaper: De revolutie van het Westen (Leidse Voordrachten 44, Universitaire Pers, Leiden).

In deze brochure van 20 bldz. zullen de collegae, die Schapers postacademiale colleges over de Franse Revolutie hebben bijgewoond, de aldaar geboden stof terugvinden. Na een inleiding over de gangbare voorstelling van de Franse Revolutie, die teruggaat op romantici als Michelet en Carlyle; na het aanduiden van de sociale interpretatie van de revolutie door min of meer Marxistische historici als Jaurès, Mathiez en Lefèbre en de kritiek hierop van Cobban, komt Schaper terecht bij de Amerikaan Robert Palmer, die een vergelijkende politieke, sociale en constitutionele geschiedenis der Westerse of Atlantische beschaving in de periode 1760 - 1800 geeft. Hij brengt een hele reeks gebeurtenissen en verschijnselen uit die tijd, over allerlei landen verspreid, op vrij ongedwongen wijze in een wijdere samenhang; speciaal die tussen de Amerikaanse Vrijheidsoorlog en de Franse Revolutie.

De brochure van Schaper kan dienen als uitgangspunt voor verdere studie. Wellicht zal de lezer geprikkeld worden het werk van Palmer zelf ter hand te nemen, om te beoordelen, of hij het eens is met de "vrij ongedwongen wijze", waarop deze de Franse Revolutie opneemt in een groter geheel. Men zal wel diepgaand moeten studeren, voordat men de leerlingen van de vruchten dier studie in kennis stelt.

W. v. Voorst v. Beest.

Dr. A. E. Cohen, Graaf, stad en school (Haarlem 1965).

Brochure van 16 bldz. waarin prof. Cohen het 575-jarig bestaan van het Stedelijk gymnasium te Haarlem herdenkt. Aardige beschouwing over het middeleeuwse schoolwezen; beschrijving in vogelvlucht van de ontwikkeling van het gymnasiaal onderwijs vanaf de Middeleeuwen; het idee van prof. Cohen over de zin van het gymnasium in onze tijd.

W. v. Voorst v. Beest.

G. de Haas, Beknopte historische atlas (Wolters, 1965).

Inderdaad beknopt, zeer beknopt, maar "de inhoud van deze historische atlas

voldoet aan de eisen gesteld in de Interpretatie Geschiedenis voor het U. L. O. - examen 1961". Voor de Vaderlandse geschiedenis zou dit atlasje wel voldoen, maar voor de Algemene Geschiedenis lijkt het mij voor V. H. M. O. beslist ontoereikend. De prijs bedraagt f 4.90.

W. v. Voorst v. Beest.

* * * * *

Dr. M.B. van der Hoeven - Europa, geest & gestalte - Ontwikkeling van de Westeuropese cultuur.

Amersfoort, N. V. Uitg. A. Roelofs van Goor, 1965, 267 bldz., fl. 17,90.

Zo u het uit het kopregeest nog niet begrepen had, dit - door mij te bespreken en te beoordelen - boek, is een cultuurgeschiedenis van West-Europa, de wel zeer ambitieuze lading, die door de titel-vlag "Europa, geest & gestalte" wordt gedekt.

Dat het schrijven van een dergelijke cultuurgeschiedenis, al is het er dan alleen nog maar een van West-Europa, een moeilijke en hachelijke onderneming moet zijn, zal een ieder instemmend bevestigen. Je moet er wel wat durf voor hebben. De schrijver putte deze moed uit de gedachte, dat de mens-van-nu zich - zij het vaag - bewust is te leven in een tijd van cultuurcrisis, en dat hij best een helpende hand zou kunnen gebruiken, om uit die "bezeten wereld" te komen. Welnu, die helpende hand wil de schrijver wel aanbieden. Daarom schreef hij zijn boek, en in dat boek wil hij dan allereerst zijn lezer goed inscherpen, dat er echt een cultuurcrisis is, hij wil hem dan laten zien, hoe en wanneer die crisis ontstaan is, om dan tenslotte vanuit een beter inzicht in de historische groei van onze Westeuropese cultuur te komen tot het begin van een uitzicht op de nieuwe mogelijkheden.

Ik hoop dat ik zo 's schrijvers inleiding niet al te schetsmatig heb samengevat. Het doet er eigenlijk ook niet zo veel toe, omdat het boek - uiteraard - toch vooral beperkt is gebleven tot het "inzicht bijbrengen in de groei van de Westeuropese cultuur". Het is vooral dit programma-onderdeel, dat werd uitgevoerd, degelijk en met grote lijnen. Maar dat was onvermijdelijk: alleen de allervoornaamste stromingen, de meest representatieve denkers over geloof of wetenschap, slechts de belangrijkste kunstenaars konden aan bod komen; anders zou wellicht de lezer de rode draad langs het pad van de ontwikkeling van de Westeuropese cultuur niet meer kunnen volgen. En daar heeft de schrijver goed op gelet. De lezer kan de weg niet bijster worden. Met vaste hand loodst hij zijn lezer langs de hoogste mijlpalen van de cultuurgeschiedenis: van onze geestelijke voorouders - Grieken en Romeinen - langs renaissance, humanisme, romantiek, realisme e.d. naar de laatste vormgevingen van het nieuwe Europese vaderland. En waar het nodig is, stort hij bovendien stevige politieke of sociaal-economische fundamenten onder het cultuur-historische bouwwerk.

Het zal duidelijk zijn, dat een dergelijk boek altijd een zeer persoonlijk karakter zal dragen: men moet nu eenmaal kiezen uit een zeer grote hoeveelheid feiten, gebeurtenissen en personen, men moet deze rangschikken en beschrijven, en dat kan noodzakelijk alleen maar naar eigen inzicht en voorkeur geschieden. Ik - en ook u wellicht - zouden soms andere feiten vermeld hebben, uitvoerig behandeld hebben, wat in het boek maar één klein zinnetje aandacht krijgt; wij zouden andere citaten hebben uitgezocht, andere details hebben gekozen, om te laten merken, dat we van het een of ander toch nog wel wat meer af weten, en misschien zouden wij soms ook andere verbanden gelegd hebben. Daarom ook heeft het niet zoveel zin om de zestien hoofdstukken afzonderlijk te gaan bespreken om hier en daar wat kritische opmerkingen rond te strooien. Want wat doet het er in een dergelijk boek eigenlijk toe, dat de schrijver de nieuwste literatuur over de keizerskroning van Karel de Grote niet zou kennen, dat het leenstelsel een veel ingewikkelder zaak is, als wordt voorgesteld, en dat Hildebrand, de latere paus Gregorius VII, misschien wel monnik, maar geen abt van het klooster Cluny is geweest? Een dergelijk boek neem je nu eenmaal niet in de eerste plaats ter hand, om te lezen, hoe het nu eigenlijk met die keizerskroning van Karel de Grote zit. Je grijpt er misschien zelfs niet eens naar om nu eens precies op de hoogte te komen van de ontwikkeling van de natuurwetenschappen in de zeventiende en achttiende eeuw; wel wordt die ontwikkeling vrij uitvoerig beschreven, maar het blijkt steeds weer, dat het de schrijver vooral te doen is om de invloed van die ontwikkeling op de Europese geest. Het is daarom - dacht ik - dan ook geen boek, waar je zo nu en dan eens een hoofdstukje uit leest, al kan dit natuurlijk wel, zeker met bepaalde hoofdstukken, zoals bijvoorbeeld dat over de renaissance. Toch is het echter meer een boek om achter elkaar uit te lezen. Het lijkt me vooral voor in geschiedenis geïnteresseerde leerlingen van de hogere klassen van de middelbare school, een fijn boek: laat ze maar eens in een ander verband en op een ander doel gericht geschiedenis lezen. Geïnteresseerd echter zullen ze wel moeten zijn, want een makkelijk boek is "Europa, geest & gestalte" nu ook weer niet: je moet er soms echt wel al het een en ander van af weten, om de schrijver goed te kunnen volgen.

Nu ik zo veel aardige dingen over 's schrijvers boek gezegd heb, moge het mij vergund zijn, hem ook enige verwijten toe te voegen. Ik vind het jammer, dat de vele citaten in het boek niet van de eigenlijke tekst onderscheiden zijn, door bijvoorbeeld een ander lettertype. Echter nog meer verdrietig vind ik het, dat de schrijver geen gebruik heeft gemaakt van de mogelijkheid tot het plaatsen van enkele kleine voetnootjes hier en daar. Het hoeft echt niet allemaal zo erg uitgebreid, maar als de schrijver zegt, dat de Franse historicus Seignobos in een van zijn vele werken het een en ander beweert, en het "een en ander" is dan een vrij lang citaat, dan zou het kunnen gebeuren, dat iemand er behoefte aan krijgt, dat citaat eens in het oorspronkelijke werk na te lezen. En als er dan geen verwijzing is naar boektitel en bladzijde, kun je daar niet al-

tijd aan beginnen. Zo is een mogelijkheid om de lezers te prikkelen tot nog meer werk van grote historicihistoricaeque verloren gegaan. En dat is jammer, waar of niet?

M. M. de Bakker

* * * * *

Maria de Lannoy: Katharina - Koningin in Ballingschap.
G.F. Callenbach N. V., Nijkerk.

De laatste jaren zien wij een nieuw verschijnsel in de wereld van de historische roman: het dagboek van een belangwekkend historisch figuur. Het boek dat hierboven genoemd wordt, behandelt het leven van Katharina von Württemberg. Zij was de tweede vrouw van de jongste broer van Napoleon, Jérôme, die koning van Westfalen was. De gebeurtenissen worden vlot weergegeven en de schrijfster toont een scherp anecdotisch gevoel voor de schilderachtige kanten van het Napoleontische tijdvak. Zij geeft een treffend beeld van het bekrompen leven aan een klein Duits vorstenhof en gaat beslist de schildering van een hofschandaal niet uit de weg. Dit boek zal meisjes van een middenklas van een middelbare school zeker boeien. Helaas glijdt zij te gemakkelijk over de onfrisse kanten van de figuur Jérôme Bonaparte heen. Wij horen vrijwel niets over het eerste huwelijk van Jérôme met de Amerikaanse Elisabeth Patterson en de hele nare nasleep daarvan. De schrijfster toont zich nogal kinderlijk wat betreft de psychologische benadering van de hoofdfiguren, hoewel het mogelijk is, dat zij opzettelijk Katharina afschildert als een naief vrouwtje, dat het ware wezen van haar lichtzinnige echtgenoot niet vermag te onderscheiden. Conclusie: Goede dameslectuur, met historisch gevoel geschreven. Met voorbehoud aanbevolen voor de schoolbibliotheken.

W. Schuring

* * * * *

Prof. Dr. A. G. Weiler: Nicolaas van Cues en de oecumenische problematiek
vóór de Reformatie
Tilliburgis no. 16; Publicatie v.d. Kath. Leergangen
's-Hertogenbosch, Malmberg 1964; 18 blz.

Het is oorspronkelijk een voordracht, gehouden in het 5e eeuwjaar na het overlijden van kardinaal Cusa (deze stierf 11 augustus 1464). De geschiedenis van de 15e eeuw, zegt schrijver, staat in de centrale belangstelling van historici omdat "deze zoveel aanzetten van zich eerst in de 20e eeuw ten volle ontplooiende krachten vertoont, dat een bezinning op deze oorsprongstijd alleszins gerechtvaardigd is". Er is een geheel nieuwe oriëntatie

van de levens- en denkvormen der oude, middeleeuwse wereld, een versnelde voortzetting van de "Forward movement of the 14th century". Hieruit neemt Prof. Weiler één facet: "het conflict van de 15e eeuwse geloofsovertuigingen en de daaruit geboren gedachten over een algehele overeenstemming (de concordantia catholica) en de vrede in het geloof (de pace fidei)", titels tevens van geschriften van Nicolaas van Cues.

De schrijver formuleert 3 punten, die de oecumenische praktijk bepalen:

1. de wil tot zelfcritiek en zelfreformatie binnen de eigen christelijke gemeenschap;
2. het uitwerken van een oecumenische theologie die naar de gemeenschappelijke grondslagen in de waarheidskennis zoekt;
3. het interconfessionele gesprek dat de tegenstellingen zoekt te overbruggen en de eenheid te herstellen.

Deze kenmerken vindt de schrijver bij Nicolaas van Cues terug en acht deze nog bruikbaar voor het oecumenisch gesprek nu, temeer omdat voor Cusa "het katholieke christendom identiek is met de ware religie", zij het dan ook tot zijn diepste kern en de uiterste eenvoud, welke parallel loopt met de inhoud van elke godsdienstige belijdenis.

Een belangrijk geschrift in het algemeen voor onze tijd, waarin het oecumenisch gesprek midden in de belangstelling staat, maar tevens voor ons historici in het bijzonder door de tekening van de kerkelijke situatie in de eerste helft van de 15e eeuw.

H. J. Nannen

* * * * *

R. Lancelyn Green, *Ancient Greece*, London 1962, geb. 9s6d.

Dit is een boekje uit de "Young historian series" en is geschreven voor jonge mensen door een wel zeer enthousiast kenner van het oude Hellas. Er staan reeds vijf studies over Griekenland op zijn naam en na dit werkje volgen er nog drie. We hebben hier dus wel met een specialist te maken.

De schrijver groepeerde zijn verhaal, of liever hij situeert de ontwikkeling in 9 steden: Mycenae, Sparta, Athens, Epidauros, Olympia, Delphi and Eleusis, Delos and Corinth. Hij is zeer goed thuis in de klassieke literatuur en hij lardeert zijn geschrift overvloedig met citaten, die, voor zoverre ik kon nagaan, in goed Engels waren overgezet. Het boekje sluit met een jaartallenlijst van 3000 v. Chr. tot 1952, het jaar dat Ventris het "Linear B" ontcijferde.

De illustraties vallen wat tegen, ook al door het minder goede papier. Het enige bezwaar: Voor Engelse jongelui waarschijnlijk een aanwinst, voor onze scholen alleen bruikbaar voor enkele goede leerlingen, d.w.z. ook en vooral goed in Engels.

v.d. Hoeven

* * * * *

Jhr. Dr. P.J. van Winter, *De Chinezen van Europa*.
Groningen, Wolters, 1965. fl. 1.90.

Het college, dat de bekende Groninger historicus bij zijn aftreden als hoogleraar heeft gegeven, is een op-en-top Van Winter-geschrift: niet meeslepend en verrassend, wel getuigend van een scherpe, toch nergens saaie acribie en een bewonderenswaardige, volhardende speurzin. Beter zelfportret als historicus had deze hoogleraar - in zó klein bestek - niet kunnen geven. Ik heb niet het voorrecht gehad z'n leerling te zijn geweest en ken hem dus slechts uit z'n publicaties; mag ik vermoeden dat hij, in meer dan één opzicht, op m'n Utrechtse leermeester Enklaar lijkt? Dezelfde liefde voor het detail, eendere "ambachtelijke" nauwgezetheid, gelijke afwezigheid van die zwaarwichtigheid die de lectuur van de problemensjouwers onder ons vaak zo onverteerbaar maakt. Natuurlijk zijn er défauts enz. Persoonlijk vind ik het klein-maar-fijne boekje van de schr. over onze beroemde "Tuin" minder door deze fouten aangetast: in déze oratie ontkom je niet aan de indruk dat de aandacht voor het kleine en onbelangrijke de spreker gevaarlijk dicht bij wetenschappelijk gepeuter bracht. Maar goed, 't is een oratie en 't onderwerp leent zich nu eenmaal niet voor een forse lijn.

Terzake nu, wat de inhoud betreft. Gaat U 't ook zo dat U bij de benaming "De Chinezen van Europa" voor ons vermetel voorgelacht toch allereerst aan gewiekste zakenlui, wilt U sjacheraars, denkt? Dat blijkt toch een vergissing te zijn. Van Winter vertelt z'n gehoor dat, hoezeer de Chinese papieren dan ook in de 19e eeuw in waarde gedaald mogen zijn, in de voorafgaande eeuw dit geenszins het geval was. De physiocraten b.v. hebben voor China sympathie: als er dán een vergelijking gemaakt wordt met onze Republiek betekent dat een pluim. De agrarische samenleving in China, voorzichtig geleid door de verlichte keizer, bijgestaan door wijze mandarijnen, wordt het sterk veridealiseerde voorbeeld. Die vrije samenleving van boeren en een h. i. uitstekende administratie doet zelfs een frans auteur, wanneer de hertog van Toscane de boeren op z'n domeinen de vrijheid heeft geschonken, juichen dat "la Toscane marche à grands pas vers la liberté chinoise". Als er dus sprake is van overeenkomst tussen Holland en China is het de boerenvrijheid en het agrarisch beleid die op de buitenlanders de meeste indruk maakt en hun de vergelijking in de pen geeft.

Naarmate we dichter bij huis komen zit én China én Holland de wind meer tegen en de vergelijking evolueert mee. Bij befaamde en totaal onbekende bezoekers van en auteurs over ons land neemt Van Winter andere en minder sympathieke trekken van overeenkomst waar. Zo o.m. de beslotenheid en zelfgenoegzaamheid, de vlakheid van het landschap en de binnenscheepvaart, de stilstand en 't daarmee gepaard gaande conservatisme. Nu, wie Thorbecke's beroemde klaagzang kent over de ingezonkenheid van ons politieke en culturele leven in de 19e eeuw, voelt in de scherpe, veroordelende parallellen die getrokken worden een kern van waarheid. Treitschke b.v. ergert zich aan de

Hollanders omdat ze nog steeds hun oude glorie herkauwen..... precies zoals ook de Chinezen doen. Als Van Winter duitse auteurs het volle pond geeft is mij dat best, maar hun bijna obligate ergernis over onze burgerlijkheid en ons gebrek aan Genie usw. stéékt me wel; dan toch maar liever een burgerman! Er staan erg veel namen in en de citaten zijn niet altijd interessant, maar het geheel is een genoegelijk boekje in de zorgvuldige stijl die we van de hooggeleerde spreker gewend zijn. Een welverdiend otium cum dignitate moge onze slotwens zijn voor de schrijver.

L. Kok

* * * * *

IJ. van der Molen en H.J. Wilzen: Het Bont Gebeuren I en II.
Vaderlandse Geschiedenis voor de Tweede Leerkring van Kweekscholen.
(Wolters).

Zoals de schrijvers in hun voorwoord opmerken, heeft men in de tweede leerkring van de kweekschool gedurende anderhalf jaar één uur geschiedenis per week. Hier zij nog bijgevoegd, dat er in de derde leerkring geen enkel uur voor geschiedenis beschikbaar is.

Dit betekent, dat de samenstellers van het kweekschoolprogram in de beroepsopleiding voor onderwijzers menen te kunnen volstaan met, nogmaals gezegd, anderhalf schooljaar lang één uur geschiedenis per week. Dit uur moet dan besteed worden aan de stof, aan de theoretische didaktiek en aan de praktisch-didaktische begeleiding van de leerlingen in de z.g. leerscholen. Een onmogelijke opgave.

Men vraagt zich terecht af, of bovengenoemde samenstellers werkelijk enig begrip hebben gehad van het vak geschiedenis.

Dat er hierover een onbehagen heerst in vakkringen is meer dan begrijpelijk, eveneens, dat dit niet weggenomen wordt door commissionaire rapporten die blijk geven van hetzelfde onbegrip.

Om nu tot Het Bont Gebeuren te komen: De schrijvers hebben zich zeer moeten beperken om, gezien het bovenstaande, met een handzame methode te kunnen komen. Qua stofkeuze is zij acceptabel en zij beantwoordt in behoorlijke mate aan het doel in het voorwoord gesteld: de leerlingen enige notie bij te brengen van de achtergronden van het gebeuren.

Het eerste deeltje, dat de geschiedenis behandelt tot aan de Franse Tijd, is een zekere vasthoudendheid aan de traditionele stof niet vreemd. Misschien is dit de reden, dat de hoofdstukjes over cultuurgeschiedenis er wat los tussen hangen.

Men schenke er echter voldoende aandacht aan, want zij zijn dit wel waard.

Dat er nogal wat detailbemerkingen op te maken zijn moge blijken uit het volgende:

Moet het ontstaan van vrij veel vrouwenkloosters in ons land toegeschreven wor-

den aan de zware verliezen in de Kruistochten, tengevolge waarvan er een groot vrouwenoverschot ontstond? Zijn deze verliezen werkelijk zo zwaar geweest? Bovendien, hoe valt dit te rijmen met de vele mannenkloosters? Voor het kloosterwezen kunnen we allerlei verklaringen geven, ook zinnige, maar de voornaamste verklaring is en blijft de gerichtheid op het geestelijke, of dit ons aanspreekt of niet.

De korte, mooie bespreking van de Moderne Devotie wordt plotseling gestoord door de mededeling, dat er hier en daar wat onderwijs gegeven werd. Dit doet me denken aan een weerbericht, maar dan met inachtneming van de betrekkelijkheid ervan.

Als men ongenueanceerd stelt, dat de bedel-orden slecht stonden aangeschreven, maakt men hun voortbestaan tot een probleem.

Afgezien van de vele publicaties over de Renaissance als cultuurtijdvak, doet het vreemd aan de Renaissance nog gekenmerkt te zien als een navolging van de Ouden. Reeds Vassari wist dit beter.

Riep de nieuwe kerkelijke indeling tijdens (niet van!) Filips II allerwege verzet op? We weten dit slechts van een paar bisdommen.

Het Compromis wordt alleen maar genoemd. Tussen welke groeperingen dit gesloten werd en waarin het een compromis was, wordt niet uit de doeken gedaan. Bij de Pacificatie van Gent iets soortgelijks, zelfs met voorbijgaan van het revolutionaire moment uit de geschiedenis van de opstand: de Staten Generaal, die zich van bedellichaam tot bestuurslichaam maakt.

Nog altijd de Verlatinge van Filips II onder de aanduiding van Afzwering, nota bene met een facsimile van het Plakkaat ernaast.

Is het werkelijk onmogelijk de twisten tijdens het Bestand onder één noemer te brengen?

Waarom wilde stadhouder Willem II oorlog tegen Spanje? Over achtergronden gesproken!

Enige oorlogen na 1648 zijn wel wat nodeloos uitgesponnen. Dat de schrijvers tot beter in staat zijn blijkt uit de weergave van de Spaanse Successie-oorlog. Getrouw de negentiende-eeuwse schoolboekentraditie wordt de V. O. C. overtrokken behandeld ten koste van bijvoorbeeld de Oosterse negotie.

Bij het tweede deeltje meen ik te kunnen volstaan met twee vragen:

Is het in zijn algemeenheid juist, de maatregelen van Willem I met betrekking tot de buitenlandse handel protectionistisch te noemen?

Waren de economische tegenstellingen tussen Noord- en Zuid-Nederland wel zo groot als wordt gesuggereerd?

Dit deeltje, dat de Nieuwste en de Moderne Geschiedenis tot onderwerp heeft, is, in tegenstelling tot het eerste, zowel in stofkeuze als in stofbehandeling een verrassing. Alleen al hierom zou de aanschaf van deze methode verantwoord zijn.

Het Bont Gebeuren is een bepaalde godsdienstige of sociale richting niet toegeaan. Dat wil echter niet zeggen dat zij kleurloos is, integendeel, in haar ob-

jectiviteit zou ik haar zelfs kleurrijk willen noemen.

M. J. C. Hendriks

* * * * *

Victor Austin: De Amerikaanse burgeroorlog.
De Tijdstroom, Lochem 1965.

Dit is een bijzonder aantrekkelijk en actueel boek, dat in zijn problematiek (de positie van de neger in de Amerikaanse samenleving) voortdurend associaties oproept met 't heden. Toen (1860-1865) een hevige beroering op 't Amerikaanse continent, thans in niet mindere mate, beide verband houdend met de emancipatie van de neger. De vooravond van de Secessie-oorlog, de oorlog zelf, de dood van Lincoln worden erin beschreven, niet in de vorm van een dorre opsomming van feiten, maar levendig en afwisselend in brieven en dagboekfragmenten van allerlei medespelers in dit tragisch gebeuren. Een goed boek voor een ieder, die iets meer wil weten over de achtergrond van de huidige rassenstrijd in de U. S. A. en een prima werk voor de geschiedenisleraar omdat 't hem de gelegenheid schenkt zijn lessen over dit onderwerp op een levendige wijze aan zijn leerlingen te presenteren.

A. van Beuzekom

* * * * *

Dr. L. de Jong: De Bezetting deel 5.

In dit laatste deel behandelt de schrijver de laatste weeën vóór de geboorte van de vrijheid zoals de slag bij Arnhem - de Spoorwegstaking - de hongerwinter - de bevrijding. 't Werk van deze historicus is ieder bekend. Ook dit deel voldoet aan de hoogste eisen wat betreft tekst en uitvoering.

A. van Beuzekom

* * * * *

Dr. Joh. de Vries: Amsterdam Rotterdam, rivaliteit in economisch-historisch perspectief.

Dishoek, Bussum 1965.

Het is ondergetekende niet bekend of het opzet was van Kleio's redactie, dat zij juist hem - een Rotterdammer! - vroeg om een beoordeling van bovenge-

noemd, door een Amsterdams historicus geschreven boekje. Uitgangspunt voor de schrijver in de huidige, uitvoerig door hem besproken situatie. Daarna behandelt hij - steeds tegen de achtergrond van de economische gebeurtenissen in beide steden - ontstaan en verdere ontwikkeling van de rivaliteit tussen de twee havens. Zijn voornaamste conclusie is, dat deze rivaliteit voortkomt uit het feit dat Rotterdam als havenstad een geografische, Amsterdam een historische noodzaak is. Waar beide steden streefden naar verbreding van hun economische basis, is er een voortdurende concurrentie op een zeer breed vlak, waarbij tevens een bepaalde "sfeer" ontstaat, die de term rivaliteit volkomen rechtvaardigt.

Het betoog van De Vries kan ik niet anders dan bijzonder geslaagd noemen, en het boekje verdient dan ook een hartelijke aanbeveling, zowel voor onze hoogste-klassers als voor ons docenten zelf. Minder enthousiast ben ik over de tekeningen, vooral over de kaartjes, waarvoor Heidi Bolink tekent. Mijn Rotterdamse hart komt toch echt in verzet, b. v. bij het zien van de kaartjes op p. 33, van de havens in beide steden: er is geen schaal aangegeven (hoewel die verschillend is!); bij Amsterdam worden als havens een aantal "liggelegenheden" vermeld van een formaat, dat op de Rotterdamse kaart niet meer aan bod komt. De Rotterdamse kaartjes op p. 48 zijn onduidelijk, doordat op vreemde wijze omliggende plaatsen verschijnen en verdwijnen, waterwegen en dijken onduidelijk en foutief getekend zijn, terwijl de kaart van de stad in 1850 toen-niet-bestaande spoorlijnen aangeeft. Dat een deel der beeldstatistiek niet verder loopt dan 1960 (andere gaan t/m 1963) is, juist gezien het betoog over de rivaliteit, erg jammer. Men moet het dus echt hebben van de tekst van De Vries, maar die is het lezen en herlezen dan ook zeker waard! Een literatuuropgave en een register zijn gelukkig aanwezig in dit verder zeer verzorgde boekje, dat bovendien rijk geïllustreerd is.

H. Schmitz

* * * * *

Mededeling van de Commissie Postacademiale Vorming

De Commissie deelt mede, dat het uitgebreide verslag van de College-Conferentie 1964, over het facisme en de tolerantie in de 16e eeuw, klaar is. Door toevoeging van belangrijke documenten en vermelding van literatuur is het een bijzonder waardevol geheel geworden. Het is gesplitst in 2 deeltjes:

"Het facisme als Europees verschijnsel" - fl. 2,25 en

"De tolerantie in de 16e eeuw" - fl. 2,75.

Bestellingen alleen door giro-overschrijving op giro nr. 6278 van G.B. van Goor Zn. Uitgeverij te Den Haag met vermelding: facisme en/of tolerantie Postacademiale Vorming.

De deelnemers aan deze conferentie ontvangen een persoonlijk schrijven met bijzonderheden die voor hen van speciaal belang zijn.

grote denkers over opvoeding

In samenwerking met vooraanstaande hedendaagse „denkers over opvoeding” stelde Dr. I. van der Velde dit boek over grote figuren uit de geschiedenis van de opvoedkunde samen. De volgende bijdragen zijn hierin opgenomen:

PLATO	Dr. P. Brommer
SENECA	Prof. Dr. H. Wagenvoort
AUGUSTINUS	Dr. M. Agterberg o.e.s.a.
ERASMUS	Dr. P. N. M. Bot
MONTAIGNE	Dr. G. G. Ellerbroek
COMENIUS	Prof. Dr. F. W. Prins
LOCKE	Dr. I. van der Velde
ROUSSEAU	Dr. I. van der Velde
PESTALOZZI	Dr. N. F. Noordam
HERBART	Prof. Dr. H. Nieuwenhuis
BERGSON	Drs. A. van Meerten
DEWEY	Prof. Dr. G. Wielenga
MONTESSORI	Dr. J. Koning
ANNA FREUD	Dr. E. C. M. Frijling-Schreuder

Van ieder der behandelde figuren wordt een korte schets van leven en werk, de kern van zijn/haar pedagogiek en een literatuuropgave gegeven.

Prijs f 17,90

In opdracht van de STICHTING ONDERWIJS ORIENTATIE uitgegeven door J. M. Meulenhoff, J. Muusses, P. Noordhoff, Nijgh & Van Ditmar, Spruyt, Van Mantgem & De Does, W. J. Thieme & Cie.

(besteladres P. Noordhoff, postbus 39, Groningen)

WIJSGERIG PERSPECTIEF OP MAATSCHAPPIJ EN WETENSCHAP

Tweemaandelijks tijdschrift onder redactie van:

Prof. Dr. R. F. Beerling (Leiden), Prof. Dr. B. Delfgaauw (Groningen), Prof. Dr. A. de Froe (Amsterdam), Prof. Dr. J. Lever (Amsterdam, V.U.), Prof. Dr. G. Nuchelmans (Leiden), Prof. Dr. C. A. van Peursen (Leiden), N. van Gelder (Soest), secretaris.

De opzet van het tijdschrift is om in iedere aflevering een thema aan de orde te stellen. Tot nu toe werden o.a. behandeld:

Taal en betekenis
India en het Westen
Verschuivend wereldbeeld
Geloven en denken
Vorming door filosoferen
Metaphysica
Communicatie
Oorlog en vrede
Afrika
Plant dier mens
Lichamelijke opvoeding
Existeren en opvoeden
Tweeërlei wijsbegeerte
Het waarnemen
China - verleden en heden
Mythe en werkelijkheid
Arbeid en vrije tijd
Frans existentialisme
Taal en samenleving
Ideologie

Abonnementsvoorwaarden

Jaarabonnementen voor 6 nummers
Docenten- en studentenabonnement
Losse nummers

voor Ned.

f 13,50
- 11,—
- 2,90

In opdracht van de STICHTING ONDERWIJS ORIENTATIE uitgegeven door J. M. Meulenhoff, J. Muusses, P. Noordhoff, Nijgh & Van Ditmar, Spruyt, Van Mantgem & De Does, W. J. Thieme & Cie. Voorts met medewerking van Paul Brand en J. H. Kok.

(besteladres Meulenhoff & Co. N.V., Beulingstraat 2, Amsterdam, giro 62807
i.n.v. Meulenhoff & Co. N.V., *Wijsgerig Perspectief*, Amsterdam)